

Hermeneutika

Hermeneutika jako nástroj pro výklad
výtvarného umění

Co je hermeneutika?

- Hermeneutika usiluje „nalézt metody interpretace (textů, jazyka, historických a kulturních útvarů) tak, abychom dosáhli co nejvyššího *porozumění* sledovaných jevů.“ (Blecha 1998: 141) Zvláštní pozornost věnuje teorii a praxi interpretace: je nejen jednou z interpretačních metod, ale může být také „metainterpretací“. Prvotní byla ***biblická hermeneutika*** usilující o výklad Bible ve třech úrovních: *jazykové* (studium řečtiny, hebrejštiny, aramejštiny...), *historické* a *literární*, tak aby se ozřejmil historický i symbolický význam všech biblických pasáží, a zejména těch, které se jevily jako podivné a nejasné. Později se h. uplatnila při analýzách textů i kulturních jevů. Je tedy prvotně „logocentrickou“ metodou.
- K rozšíření záběru hermeneutiky přispěl ***Wilhelm Dilthey*** (1831-1911), který rozlišoval mezi duchovními (humanitními) vědami a vědami přírodními, když tvrdil, že cílem duchovních věd je *porozumění* (*Verstehung*), zatímco cílem přírodních věd je objektivní vysvětlení. Porozumění může zahrnovat významy vyjádřené celou škálou kulturních praktik, včetně textů a obrazů. Porozumění vyžaduje znalost sociálního i kulturního kontextu, jakož i základních lidských mentálních procesů. Především ale porozumění vyžaduje *sympatetickou identifikaci* s myšlením jiné osoby nebo kultury jiné éry. Již předem Diltheyem rozlišoval Wilhelm Windelband vědy *nomotetické* a *idiografické*. /Viz prezentaci Duchovědné paradigma v uměnovědách./
- Ve 20. století k rozvoji hermeneutické teorie nejvíce přispěli dva němečtí filosofové fenomenologicko-existencialistického zaměření: ***Martin Heidegger*** (1889-1976), žák a pokračovatel zakladatele fenomenologie Edmunda Husserla, a ***Hans-Georg Gadamer*** (1900-2002).

Ideje Martina Heideggera

- *Sein und Zeit / Bytí a čas*, jeho zásadní spis z r. 1927. Klade si otázku „Co znamená být?“ a tvrdí, že moderní průmyslová společnost směřuje k nihilismu odklánějícímu lidský život (bytí) od smyslu. Argumentuje tím, že lidské bytosti neexistují mimo svět. Svět není někde mimo nás, tak aby mohl být z odstupu racionálně analyzován. Namísto toho vyrůstáme ze světa a existujeme v něm a můžeme poznat sami sebe jen jako *Dasein*, tj. *bytí-ve-světě* či *pobyť* (překlad J. Patočky). To determinuje *předrozumění*, které zakládá každé lidské poznání. *Porozumění* proto není izolovaným aktem poznání, ale částí lidské existence založené na předpokladech a názorech, které generují naše konkrétní zkušenosti ve světě. Porozumění je tedy zakořeněno v historii a v čase: je vždy součástí zkušenosti pozorovatele.
- Pro Heideggera má velký význam jazyk. Tvrdí, že „lidské bytí je skutečně ve své přirozenosti podmíněno řečí – je lingvistické“ (esej *Básnictví, jazyk, myšlení*). Jazyk není pouze nástrojem pro sdělování informací, nýbrž je naším způsobem bytí ve světě. H. rozlišuje mezi *kalkulativním* neboli vědeckým/reprezentativním jazykem a *esenciálním* neboli meditativním/filosofickým/ne-reprezentativním jazykem (esej *Tradiční jazyk a technologický jazyk*). Cílem jazyka informací v kalkulativním modu je popisovat věci takové, jaké jsou. Naopak esenciální jazyk nemá snahu zabývat se přímo objekty: místo toho se zabývá bytím, základem reality, ve směru odhalení jazykových vztahů. H. tvrdí, že filosofové musí odmítnout myšlenku, že bytí může být reprezentováno kalkulativním jazykem, ale mají k jazyku přistupovat kreativně jako básníci. Poesie i filosofie sdělují své pravdy nikoli přímo, nýbrž metaforou. Metafora není literární a deskriptivní, nýbrž imaginativní a aluzivní, může vyjevit vztahy – relace, aniž by zkonstatěly deskriptivním popisem.
- Pokud jde o pojetí *pravdy*, H. odmítá klasickou teorii *adequatio*. Pravda tedy dle něj nespočívá ve shodě tvrzení a faktu, nýbrž v tom, co Řekové nazývali *alétheia*. Pravda není stav, ale dění: odkrývání, přivádění k otevřenosti (metafora odhalování, „nahá pravda“).

Heidegger o umění

- Martin Heidegger se příležitostně zabýval výtvarným uměním, zejména architekturou. *Bytí a čas*: Architektura je označením předchůdné, principiální a autoritativní osnovy či souvislosti lidského pobytu v jeho podstatné vykloněnosti do světa a zároveň i zjevnosti a artikulovanosti světa jako toho, „kde“ se pobyt bytostně nachází. /Viz M. Horyna, *Umělecké dílo jako rozvrh*, 2004, pdf v elfu./
- *Ursprung des Kunstwerkes / Původ uměleckého díla*, esej z r. 1935, patří k vlivným textům 20. stol. o teorii umění. H. na umění pohlíží jako na cestu k pravdě. „Umění dává vzniknout pravdě.“ Jako příklad uvádí obraz *Boty* Vincenta van Gogha, v nichž vidí metaforu sedlákovy života. /Srov. Esej D. Freedberga ve sb. *Vizuální studie*, pdf v elfu./ Jako další příklad uvádí řecký chrám jako ztělesnění celé civilizace. Umělecké dílo považuje za „bytí v otevřenosti“, které „otevřít svět“. Z více důvodů se ovšem „vhodnost jeho zčásti ezotericky znějícího slovníku k výkladu konkrétních uměleckých jevů“ může jevit jako problematičtější (Majetschak 2005: 238).
- *Bauen, Wohnen, Denken / Stavění, bydlení, myšlení*, přednáška 1951, vyd. 1954.
- „...*dichterisch wohnet der Mensch...*“ / *Básnický bydlí člověk*, dtto. „Básnění je základ lidského bydlení... Jestliže se odehrává básnění, pak člověk na této zemi bydlí lidsky; pak je – jak říká Hölderlin ve své poslední básni – ‚život lidí‘ ‚životem bydlícím‘.“ K tomu Hyenenová (2005: 105): „Pokud bychom tyto Heideggerovy texty brali naprosto vážně, musíme dospět k závěru, že mezi moderností a bydlením se skutečně rozevírá nepřekonatelná propast.“ K tomuto závěru vskutku dospěl Massimo Cacciari, naproti tomu Christian Norberg-Schulz zastával utopickou a nostalgickou koncepci (ib.: 107).

Ideje Hanse-Georga Gadamera

Maurice Merleau-Ponty, Paul Ricoeur

- *Wahrheit und Methode / Pravda a metoda*, Gadamerův zásadní spis z r. 1960 (český překlad 2010). M.j. se v něm zabývá důležitou otázkou interpretace – do jaké míry je závislá na odkrytí původní intence tvůrce. Tento typ interpretace odmítá jako zjednodušující. Dílo není limitováno intencí svého tvůrce. Umění spíše získává nové významy, když vstupuje do různých časových rovin a různých kultur a tyto významy jeho tvůrce nemohl předpovídat. Tvrdí, že „umělecké dílo je totožné s historií svého působení“.
- Gadamer tvrdí, že *interpretace* není sympatetickým skokem do myšlení někoho jiného, ale procesem jazyka a komunikace. Hermeneutik při hledání porozumění nemůže překonat historickou distanci od svého předmětu. Při využití umění jako paradigmatu, G. argumentuje, že současný interpret nemůže nikdy dokonale rekonstruovat původní záměry umělce, ani původní podmínky recepce díla. Jak umělec, tak hermeneutik jsou omezeni svými rozdílnými sociálními, kulturními a intelektuálními horizonty. Pro G. je interpretace uměleckého díla *dialogem*: hermeneutik usiluje o to, změnit svůj vlastní horizont, tak aby obsahoval horizont díla. Nakonec se oba horizonty promění, takže ani význam díla, ani horizont interpreta už nejsou stejné. Společný jazyk, výsledek předchozích interpretací, spojuje minulost a současnost, dílo a interpreta, a každá nová interpretace k tomu přispívá a rozšiřuje jej.
- Francouzský filosof **Maurice Merleau-Ponty** (1908-1961) se m.j. zabýval fenomenologií tělesnosti a percepce. Byl v kontaktu s Janem Patočkou. Česky vyšly: *Okno a duch a jiné eseje*, *Viditelné a neviditelné* aj.
- Také filosof **Paul Ricoeur** (1913-2005) přispěl k popularitě hermeneutiky a fenomenologie ve Francii. Byl též uznávaným autorem českého disentu. V překladu vyšly jeho spisy *Život, pravda, symbol, Čas a vyprávění* (1-3), *Úkol hermeneutiky* a řada dalších.

Hermeneutický kruh

- „Hermeneutika staví na zajímavém postřehu: každé poznání předpokládá, že už předem cosi o tom, co poznávám, musím vědět. Mohu se totiž ptát po něčem, o čem bych aspoň nevěděl, že to existuje a že se na to lze ptát? Mohl bych si všimnout něčeho jako nového poznatku, kdybych předem nebyl připraven na to, že to za nový poznatek budu moci považovat?“ Točíme se tedy v kruhu. „Co bylo dosud (zvláště v logickém pozitivismu) považováno za defekt poznání, je zde prohlášeno za jeho podmínku.“ (Blecha 1998: 140)
- H.k. tak podle Heideggera i Gadamera řídí veškeré poznání. Proces interpretace neprobíhá lineárně, tedy z počátečního bodu (žádné poznání) ke konečnému bodu (plné poznání). Interpretace je spíše kruhovým, stálým procesem, v němž jsme zapojeni. Dilthey tvrdil, že h.k. vzrůstá, protože význam vyjádřený kulturním artefaktem nevyvěrá jenom z intencí tvůrce, ale záleží na celém systému významů, jehož část sám tvoří. Porozumět každé části implikuje porozumění celku, ale není možné porozumět celku nezávisle na jeho částech. Dle známého příměru Heideggera (*Bytí a čas*): kladivo není kladivem sebou samým, ale jen ve vztahu k hřebíkům, zdem a tesařskou praxí vůbec.
- H.k. znamená, že každé *porozumění* leží někde uprostřed věcí, již s určitou mírou *předrozumění*. Neexistuje jediná objektivní metoda porozumění, pravda je závislá na místě a času interpreta. Neznamená to ovšem relativní hodnotu interpretací, neboť některé jsou pronikavější a zprostředkovávají větší míru porozumění. U Heideggera je patrné *ontologické pojetí pravdy*. „Poznání dospěje k pravdivému jsoucnu tehdy, když se vůči němu vhodně nastaví, když se nechá pravým bytím ‚oslovit‘.“ (Blecha 1998: 142) Nikdy ovšem výklad není zcela vyčerpávající, proto interpret stále zůstává v h.k.

Vliv hermeneutiky na historiografii výtvarného umění (1)

- Vliv hermeneutiky je v současné historiografii umění poměrně výrazný, když často bývá spojována s Gestalt psychologií a recepční teorií. Např. myšlenka, že divák „dokončuje“ dílo je inspirována hermeneutikou, zejména Gadamerem. (D'Alleva 2005: 111)

Historikové umění, kteří usilovali o přímé propojení uměleckohistorické interpretace s učením Heideggera:

- **Václav Richter** (1900-1970), profesor dějin umění na FF MU v Brně, přítel filosofa Jana Patočky (viz níže), který se m.j. zabýval pojetím prostoru a času v architektuře a metodologickými otázkami. Jeho filosoficky zaměřené studie, některé i nedokončené, jsou zastoupeny v obsáhlém výboru studií *Umění a svět* (2001).
- **Christian Norberg Schulz** (1926-2000), norský historik a teoretik architektury, autor knihy *Genius loci* (1980, česky 1994), s podtitulem *K fenomenologii architektury*, v níž se zabývá zejména urbanismem, vztahem stavby a místa.

Zimní večer, fotografie ke stejnojmenné básni Georga Trakla, z expozice knihy *Genius loci*. Inspirováno Heideggerem – poesie přispívá k výkladu architektury.

Vliv hermeneutiky na historiografii výtvarného umění (2)

Vybraní současní historikové umění, kteří se zaměřují na hermeneutiku:

- **Dalibor Veselý** (nar. 1934), profesor university v Cambridge, studoval v Praze a Mnichově, ovlivnili jej H.-G. Gadamer a J. Patočka, s nimiž byl v kontaktu. Velký ohlas má jeho kniha *Architecture in the Age of Divided Representation* (2004), česky *Architektura ve věku rozdělené reprezentace* (2009). /V elfu je vložena její závěrečná kapitola./
- **Mojmír Horyna** (1945-2011), profesor dějin umění na FF UK v Praze, specialista na českou barokní architekturu; jeho fenomenologické zaměření je patrné i zde, např. v některých pasážích jeho monografie Jana Blažeje Santiniho-Eichla z r. 1998. Souhrnem uměleckohistorické hermeneutiky je jeho text *Umělecké dílo jako rozvrh* (2003 přednesený na 1. sjezdu českých historiků umění, 2004 vyd.). /Text je k dispozici rovněž v elfu./
- **Gottfried Boehm** (nar. 1942), německý historik umění a filosof, který zkoumá vizualitu v širších souvislostech, od něj pocházejí pojmy „iconic turn“ a „ikonische Differenz“. Vydal m.j. *Wie Bilder Sinn erzeugen - Die Macht des Zeigens / Jak obrazy vytvářejí smysl – Moc zobrazení* (2007).
- **Oskar Bätschmann** (nar. 1943), švýcarský historik umění, který uplatňuje umělecko-historickou hermeneutiku jako komplexní metodu výkladu (viz níže). Podal také její metodologický rozbor *Einführung in die kunstgeschichtliche Hermeneutik: Die Auslegung von Bildern / Úvod do uměleckohistorické hermenutiky: Výklad obrazů* (6. vyd., 2009).
- **Mieke Bal** (nar. 1946), nizozemská historička literatury, kultury a výtvarného umění, zabývá se hermeneutikou i sémantikou. Metodologicky inspirativní je její kniha *Quoting Caravaggio: Contemporary Art, Preposterous History* (1999), v níž se zaměřuje na to, jak umělecké dílo působí, jak spoluvytváří kulturní prostředí, a to až do současnosti (sleduje i práce současných umělců užívajících postupů blízkých Caravaggiovi).

Diskuse: Václav Richter – Jan Patočka

- R. 2001 byly z pozůstalosti V. Richtera vydány dopisy, které mu v letech 1946-1970 posílal jeho přítel filosof Jan Patočka. Richterovy dopisy se až na pět výjimek nedochovaly, protože Patočka korespondenci neuchovával. Filosof někdy i obsáhlými replikami reagoval na náměty, které mu zasílal Richter, když usiloval o přenesení podnětů z novější filosofie, zvláště Heideggerovy, do uměnovědné oblasti. Patočka oceňoval Richterovu odvahu i jedinečnost jeho úsilí, na druhé straně otevřeně varoval před možnými úskalími tohoto přístupu.
- Patočka Richterovi 6.7.1953, úryvek z dopisu: „Nevím, zda heideggerovské dějiny umění jsou vůbec možné, zdali pojmy, které Heidegger navrhuje, jsou pro ně únosné (...); ale kdyby byly, pak by asi musily býti vnitřní historií lidské *pravdy*, která v umění, hlavně pak v básnění, jež je podle něho uměním par excellence, má své nejvlastnější sídlo a není žádným jiným pokusem o pravdu dosažitelná. Následkem toho by musilo odpadnout vůbec vrstvení na námětovou, formální, technickou, výrazovou atd. vrstvu. Bylo by možno nejvýše zkoumat, jak se v námětech, technikách, formách atd. aktualizuje, dílem stává ona základní katastrofa života, bez níž člověk není člověkem. Daleko toho, abychom mohli říci, že člověk dělá umění, platí obráceně, že umění dělá člověka, tak by se asi vyjádřil Heidegger. Dějiny umění by pak byly dějinami vznikání člověka skrze umění.“ (Patočka 2001: 57)
- Patočka Richterovi 10.-11.1.1970, úryvek z dopisu: „Je sice pravda, že Heidegger podává zásadně dějinnou teorii zjevování (Sein als Ereignis). Ale je otázka, zdali se jeho myšlenky dá použít pro vědeckou metodologii, protože věda je objektivace a Heideggerovy myšlenky se veskrze týkají toho, co je neobjektivní celou svou podstatou.“ (Patočka 2001: 206)

- Kulturní recepce: malířství, literatura, hudba, filosofie atd.
- Vizuální a literární reference: invence umělce
- Umělec: biografie, pravidla a motivy umělecké práce
- Souvislosti obrazových druhů (žánrů), styl a modus, žánrové teorie a teorie umění
- Způsob představení: všeobecná a individuální pravidla obrazové reprezentace
- Validace (zplatnění): funkce a význam; srovnávací nazírání
- Ikonografická analýza: obraz-text, ikonografický typ
- Objednavatel nebo trh: historická pravidla recepce umění
- Objednavatel: životopis, pravidla a motivy
- Historický výklad podle zakázky a funkce
- Produkce idejí z invence, referencí, funkce, způsobu představení
- Kreativní abdukce: konjektury souvislostí, produkce významu

Hermeneutické schéma O. Bätschmanna

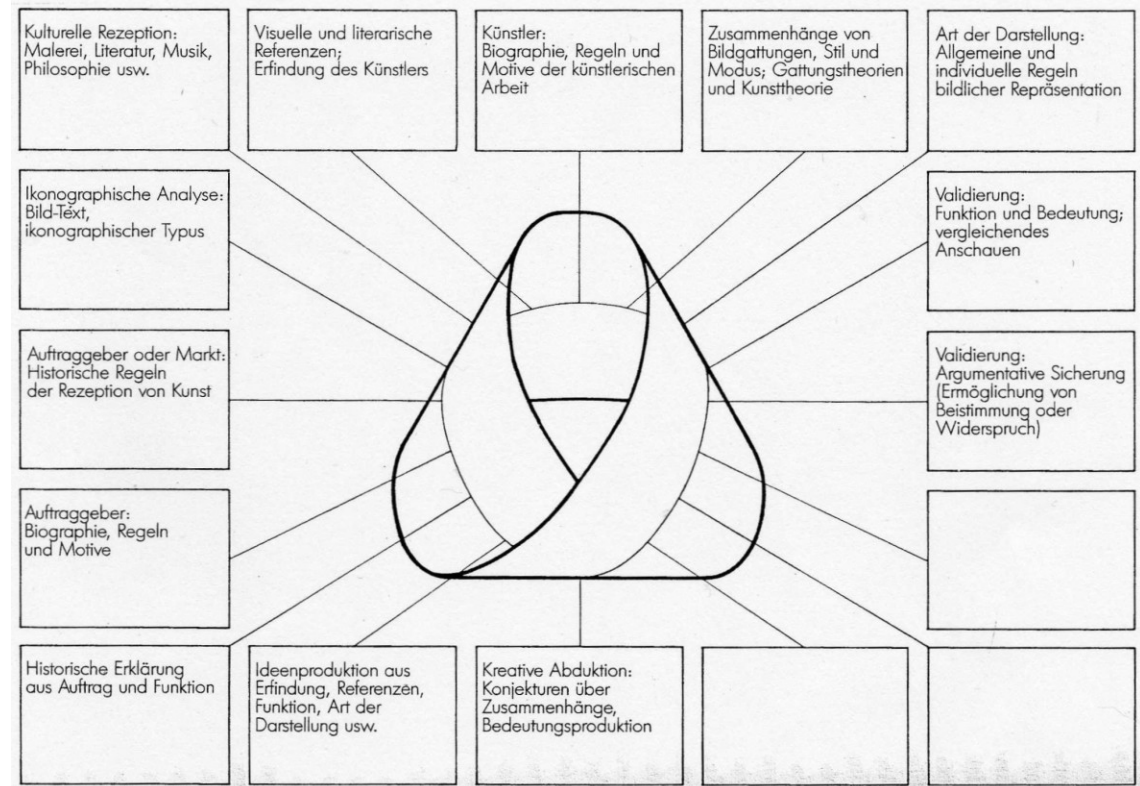
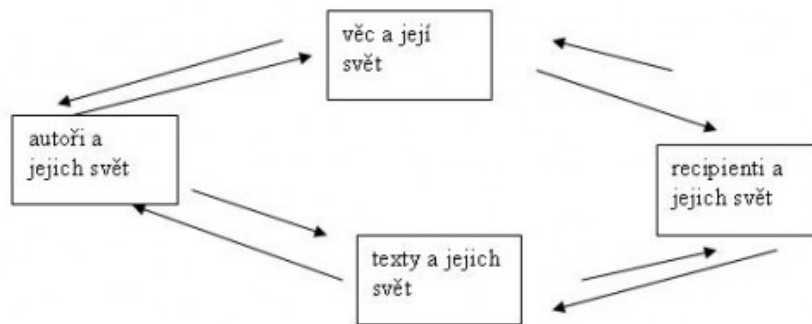

Figura interpretace s jednotlivými úkony
(Bätschmann 1988: 218)

Využitelnost hermeneutiky v historio- grafii umění (závěrečné shrnutí)

- Tato metoda je vhodná zejména pro analýzu nadčasových kulturních fenoménů, či dokonce antropologických konstant (např. vztah místa a cesty v urbanismu a architektuře).
- Hermeneutika reprezentuje takové pojetí pravdy poznání, které neupadá ani do „nihilistického“ relativismu interpretací, ani do zplošťující jednoduchosti. Zohledňuje specifické znaky humanitních věd.
- Hermeneutika prohloubila schopnost komplexní analýzy výtvarného díla – v různých rovinách jeho působnosti. Tím, že nesměřuje ke kvasi objektivnímu zobecnění, ale k jeho protikladu, je ve své komplexnosti vhodným nástrojem pro detailní analýzu jednotlivého vybraného díla.
- Obtíže při uplatnění této metody v h.u. spočívají v její určité ahistoričnosti, terminologické výlučnosti, a také v „logocentrismu“. Dalším úskalím může být přemíra subjektivity, někdy směřující až k „falešnému mysticismu“.

M. Oeming, Úvod do biblické hermeneutiky. Praha 2001: čtyřúhelník jako struktura hermeneutického kruhu

Odkazy na literaturu

- Bächtshmann 1988
Bächtshmann Oskar: Anleitung zur Interpretation. Kunstgeschichtliche Hermeneutik. In: *Kunstgeschichte. Eine Einführung*. Ed. Belting, Hans. 3. vyd. Berlin 1988, s. 191-221.
- Blecha 1998
Blecha, Ivan: *Filosofie*. 3. vyd. Olomouc 1998.
- D'Alleva 2005
D'Alleva, Anne: *Methods and Theories of Art History*. London 2005.
- Majetschak 2005
Majetschak, Stefan: Martin Heidegger. In: *Klassiker der Kunstphilosophie. Von Platon bis Lyotard*. Ed. Idem. München 2005, s. 223-244.
- Heynenová 2005
Heynenová, Hilde: Architektura a modernost. In: *O smyslu a interpretaci architektury. Sborník textů zahraničních autorů*. Ed. Petr Kratochvíl. Praha 2005, s. 95-115.
- Patočka 2001
Patočka Jan: *Dopisy Václavu Richterovi. Soubor korespondence z pozůstalosti*. Sebrané spisy J.P., sv. 20. Eds. Chvatík, Ivan – Michálek, Jiří. Praha 2001.
- *Dějiny umění v české společnosti. Otázky, problémy, výzvy. (...)* Ed. Bartlová, Milena. Praha 2004. (zde sekce „Hermeneutika a horizonty umění“)
- **Pro srovnání:** hermeneutika v literární metodologii – viz K. Newton, kap. 3.